

Boekbeoordelingen

Liselotte Vandebussche, *Het veld der verbeelding. Vrijzinnige vrouwen in Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften (1870-1914)*. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2008. – 514 pp. ISBN 978 90 72474 79 7.

In haar lijvige proefschrift onderzoekt Liselotte Vandebussche het aandeel van vrouwen aan Vlaamse literaire tijdschriften, en, breder, hun rol en kansen in het Vlaamse literaire veld in de jaren 1870-1914. Het boek past in een reeks van studies over het aandeel van vrouwen aan de periodieke pers, maar bouwt ook voort op het onderzoek van de afgelopen twintig jaar naar de problematische relatie van schrijfsters en de literatuurgeschiedenis / de canon.

Over die kwestie is al heel wat geschreven. Aanvankelijk zocht men vooral in de literaire kritiek naar bewuste en onbewuste patronen van uitsluiting. Maar de zaak bleek complexer naarmate het onderzoek vorderde. Parallel aan de literatuurwetenschappelijke ontwikkelingen van receptie- naar poëtica- en institutie-onderzoek werden steeds meer factoren in het onderzoek betrokken: de manier waarop literaire vernieuwing vorm krijgt, de heersende ideeën over schrijverschap en literatuur, de aanpak van literatuurgeschiedschrijvers en niet in de laatste plaats: de opvattingen, gedragingen en zelfbeelden van de schrijfsters zelf. Ieder nieuw inzicht leidde tot nieuwe vragen en dat geldt ook voor dit boek, dat toont hoezeer deze tak van genderstudies is uitgedroefd tot een terrein waar vruchtbaar wordt voortgewerkt aan steeds genuanceerdere vraagstellingen.

Liselotte Vandebussche is er niet op uit het laatste woord te spreken. Haar zorgvuldige en uitermate genuanceerde aanpak levert geen simpele antwoorden of eenduidige waarheden op. Toch heeft zij wel een agenda: zij wil niet nog eens het beeld overschilderen van de vele hinderpalen die vrouwen op weg naar de literaire top ondervinden, maar het accent leggen op hun actieve deelname aan het literaire veld.

Vooraf eerder onderzoek waarin de mogelijkheden van institutioneel onderzoek voor genderstudies zijn verkend, heeft Liselotte Vandebussches inspiratiebron en uitgangspunt gevormd. Zij demonstreert op overtuigende wijze dat een institutionele aanpak voor literair-historische gendervragen uitermate vruchtbaar

is – al ontbreekt ook de keerzijde van die aanpak niet helemaal, zoals de stipte opvolging van het Bourdieuaanse recept en het bijbehorende jargon dat in de overigens helder geschreven studie onvermijdelijk hier en daar opduikt.

In deel 1 behandelt zij het kwantitatieve aandeel van vrouwen aan Vlaamse niet-confessionele, dat wil zeggen niet-katholieke tijdschriften. Zij blijft hier dicht bij het materiaal; 44 jaargangen van ruim twintig tijdschriften en tijdschriftjes passeren de revue: belangrijke en onbetekenende, literaire en algemene, neutrale, onpartijdige, vrijzinnige, liberale, progressieve, radicale, gematigde en behoudende. De karakterisering is niet altijd verhelderend: wat betekent het dat van *De Vlaamsche school* wordt gezegd dat het 'behoudsgezind' was en 'maatschappelijke vooruitgang hoog in het vaandel droeg'? (106). Alles komt aan bod: het aandeel van vrouwen in alle genres van creatief werk tot vertalingen en zelfs ingezonden brieven, de receptie van hun werk afgezet tegen die van mannelijke auteurs (wat op zichzelf een heel goede aanpak blijkt te zijn) en, in het algemeen, alles van en over vrouwen: van onderwijs en emancipatie tot prostitutie en de rol van vrouwen in de bestrijding van alcoholisme. 'Het literaire veld doorploegd' heet dit deel, en ook voor de lezer is het soms ploegen. De bespreking per tijdschrift, per bijdrage leidt tot een lange reeks van gegevens, namen, jaartallen en citaten. Zo krijgen we wel veel interessant materiaal voorgeschoteld, maar het gevaar is dat grotere lijnen en patronen onder alle losse, uiteenlopende en elkaar tegensprekende meningen en uitspraken uit het zicht verdwijnen, ook omdat de context, de achtergrond waartegen zo'n uitspraak werd gedaan, het grotere gedachtegoed waarvan de losse meningen deel uitmaken, ontbreekt. Misschien had een opzet in enkele hoofdrichtingen of thema's een helderder beeld opgeleverd; het was voor de lezer in ieder geval aangenamer geweest.

Toch levert deze gang door de tijdschriften heel wat op. Er vallen interessante conclusies te trekken. Vrouwen werden in het vrijzinnige deel van de Vlaamse letterkunde serieus genomen, niet naar een apart en lager gewaardeerd vrouwen terrein verwezen en grotendeels sekseneutraal beoordeeld. De befaamde 'dubbele kritische norm' die in omringende landen is aangewezen, blijkt in Vlaanderen in deze periode nauwelijks werkzaam te zijn. Ook de verklarin-

gen van deze positieve bejegening zijn interessant. Een belangrijke factor was dat de didactische en idealiserende inslag die de letterkunde in het zich ontwikkelende Vlaamse literaire en culturele leven lange tijd behield en de daarbij behorende poëtica, aansloten bij de manier waarop veel vrouwen schreven en bij de heersende vrouwbeelden. De belangrijkste verklaring lijkt mij wel dat het aantal schrijfsters in Vlaanderen in deze periode relatief klein bleef. In bijvoorbeeld Engeland en Nederland was het juist de snelle toename van het aantal schrijvende vrouwen die een negatieve houding van critici in de hand werkte. Overigens zien we ook in Vlaanderen dat vrouwen wel gemakkelijk een plaats vonden in gematigde en op volksverheffing gerichte periodieken, maar niet doordrongen tot de echt vernieuwende literaire kringen. In *Van Nu en Straks* waren ze niet te vinden. Dat bevestigt toch weer het patroon dat in omringende landen is vastgesteld.

In deel II is het afgelopen met het geploeg. Daar zoomen we in op een kleiner aantal schrijfsters met het oog op hun sociaal en cultureel kapitaal en hun positie in netwerken. Het beeld van deze schrijfsters in het Vlaamse literaire veld wordt scherper, mede door de prachtige citaten uit brieven. De schrijfsters blijken heel wat levendiger, strijdbaarder en nonconformistischer te zijn dan je aan de stijve portretten (eveneens opgenomen) en de conventionele literaire titels zou aflezen. Het beeld, ook in Nederland in deze periode wel opgeroepen, dat vrouwen vanuit een financieel gunstige positie (te) gemakkelijk naar de pen grepen, wordt hier wel ontkracht. Het was slechts een enkeling die vanuit een comfortabel huwelijk schreef en het schrijverschap als aangenaam tijdverdrijf beschouwde. Serieuze schrijfsters als Virginie Loveling en Héléne Swarth tobden er juist mee dat neveninkomsten in de journalistiek voor vrouwen zo lastig te verwerven waren, terwijl de literatuur zelf niets opbracht. Ze moesten er wel activiteiten zoals kinderverhalen bij gaan doen, die voor hun literaire prestige niet gunstig waren. Het onderwijs was eveneens een factor die van grote invloed was op de positie van de schrijfsters. Pas na 1881 kwam er beperkt middelbaar onderwijs voor meisjes beschikbaar en voor hoger onderwijs was lange tijd de 'normaalschool' de enige optie. Liselotte Vandenbussche lijkt de invloed van deze gebrekkige mogelijkheden aanvaardbaar te relativiseren (sommige schrijfsters wisten zich zodanig intellectueel te ontwikkelen 'dat de genderfactor nog nauwelijks van tel was', p. 242), maar later blijkt dat die toch niet onderschat moet worden: de schrijfsters hadden min-

der deel aan het cultuuroed van hun tijd en, cruciale factor, aan de groepsvorming en het gevoel van gemeenschappelijkheid die aan scholen en universiteiten plaatsvond, waar de basis gelegd werd voor het functioneren in de literaire cultuur en voor het verwerven van een plaats in de literaire voorhoede. De deelname van vrouwen aan institutionele netwerken bleef beperkt en in tijdschriftredacties vindt men hen niet. Zo blijkt dat niet alleen persoonlijke factoren als aanleg en talent, maar ook wel degelijk sociale, genderbepaalde factoren een rol spelen in de manier waarop schrijverscarrières verlopen.

Na het sociale en culturele kapitaal komt in het derde deel het literair-sociale gedrag aan bod. Ook hier wordt het uitgangspunt gevormd door resultaten van eerder onderzoek, die stellen dat schrijfsters liever 'gewoon' schreven dan zich poëticaal of anderszins actief in het literaire strijdgewoel te storten, hetgeen voor hun positie niet bevorderlijk was. Deze stelling wordt onderzocht aan de hand van het schrijverschap van drie vrouwen: Virginie Loveling, Héléne Swarth en Fanny Delvaux. Liselotte Vandenbussche legt zich overigens ook hier niet zonder meer neer bij de aanname van een typisch vrouwelijk schrijverschap. Zij doet alle moeite een genuanceerder beeld te schetsen. Toch bevestigen haar analyses wel de eerdere onderzoeksresultaten. Virginie Loveling belichaamt inderdaad een 'vrouwelijk schrijverschap' in die zin dat zij het specifieke vrouwenpatroon van poëtische afzijdigheid, bescheidenheid en zelfverkleining vertoont. Die houding kon in ieder geval op de goedkeuring rekenen van de literaire wereld van haar tijd. Virginie Loveling verwierf daarin een centrale plaats. Wel was zij in haar werk moderner en actueler dan men op grond van haar opstelling zou denken. Dat is ook weer typerend voor vrouwelijke auteurs, die zich weinig expliciet poëticaal uiten maar in hun werk wel degelijk stellingen blijken te betrekken.

Héléne Swarth wijkt in zoverre van stereotypen af, dat zij de literatuur boven alles stelde. Zij voelde zich in de eerste plaats schrijfster. De literatuur beheerste haar leven en zij bezag de wereld met een 'esthetische blik'. Een dergelijke houding en zelfbeeld zijn zeldzaam onder vrouwelijke auteurs, die vaak 'het leven' boven de literatuur lieten prevaleren. Wel weer typerend is dat Héléne Swarth op geen enkele manier probeerde een literaire machtspositie op te bouwen. In strijd, of het nu literaire was of politieke, sociale of feministische, was zij niet geïnteresseerd. Zij kreeg daarom het stempel opgedrukt van naviteit of van een 'onbewust natuurtalent', maar dat wordt door Liselotte Vandenbussche ver-

worpen. Hélène Swarth was uitermate bewust en op de hoogte, ze was alleen in hoge mate individualistisch en esthetisch en onverschillig voor literaire en andere politiek.

In het slot van dit deel III raken we enigszins af van het spoor van deelname van vrouwen aan het literaire veld. Hier gaat het om de vraag of het Vlaamse anarchisme een stimulans bood aan vrouwen, vanuit de gedachte dat het anarchistische gedachtegoed (met daarin thema's als seksualiteit en het vrije huwelijk) 'vrouwvriendelijk' was en ruimte aan vrouwen bood. Van belang daarbij is ook de band tussen anarchisme en literaire avantgarde. Tot een hogere literaire bijdrage van vrouwen of een positievere beeldvorming van schrijvende vrouwen heeft het anarchisme toch niet geleid. De deelname van vrouwen aan (veelal niet-literaire) anarchistische tijdschriften speelde zich in een ander circuit af dan het literaire en kan eigenlijk weinig licht werpen op de mechanismen die de positie van vrouwen in het literaire veld bepaalden.

Overigens heeft deze studie van die positie een heel systematisch, genuanceerd en degelijk onderbouwd beeld gegeven. Geen enkele maal neemt Liselotte Vandenbussche haar toevlucht tot simpele of eenzijdige, laat staan tot vooringenomen conclusies of verklaringen. Daardoor komt de positie van schrijfsters in Vlaanderen rooskleuriger uit de verf dan wat we in onderzoek op dit gebied gewend zijn. Maar in grote lijnen ziet het beeld er toch vertrouwd uit: de schrijfsters hielden zich afzijdig, stelden zich bescheiden op en vonden gemakkelijker een plaats in de op lering en verheffing gerichte letterkundige kringen dan in de avantgarde of de literaire top. Slechts een enkeling heeft een plaats in het collectieve geheugen behouden. Het is niet de minste verdienste van deze mooie studie dat hier ook over de vele andere Vlaamse schrijfsters die tussen 1870 en 1914 actief waren, een schat aan gegevens bijeen is gebracht.

Erica van Boven